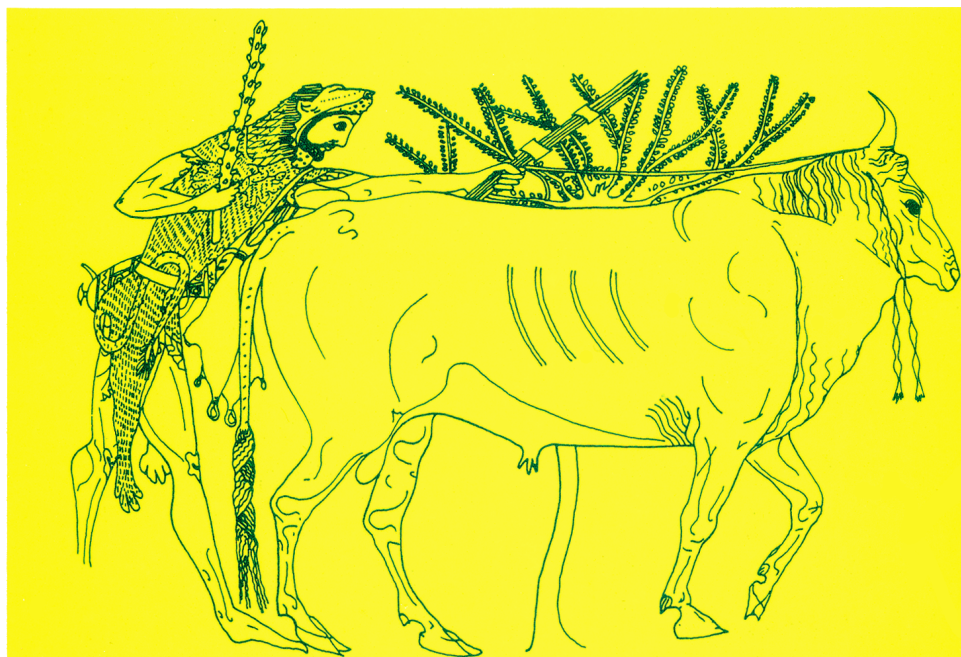

PÁLEO- KTUEEL

4

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1993, Archeologisch Centrum Groningen, RUG

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RUG

Omslag: Herakles en de Kretenzische stier (530-'20 v.Chr.)

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden
overgenomen mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn
voorzien

Inlichtingen: ACG, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90 367 0353 0

PALEO-AKTUEEL

4

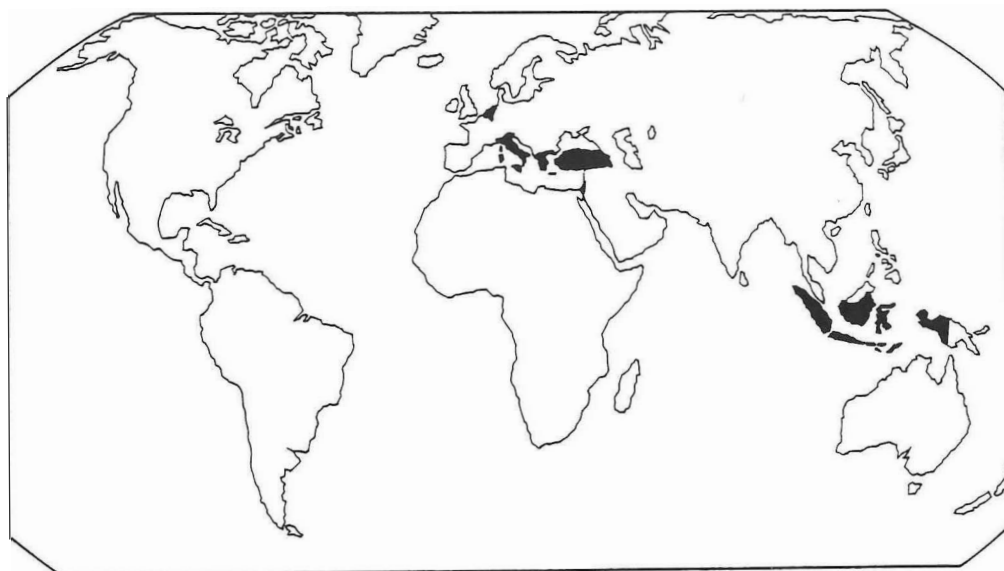
redactie

Mette Bierma
Jurjen M. Bos

Archeologisch Centrum

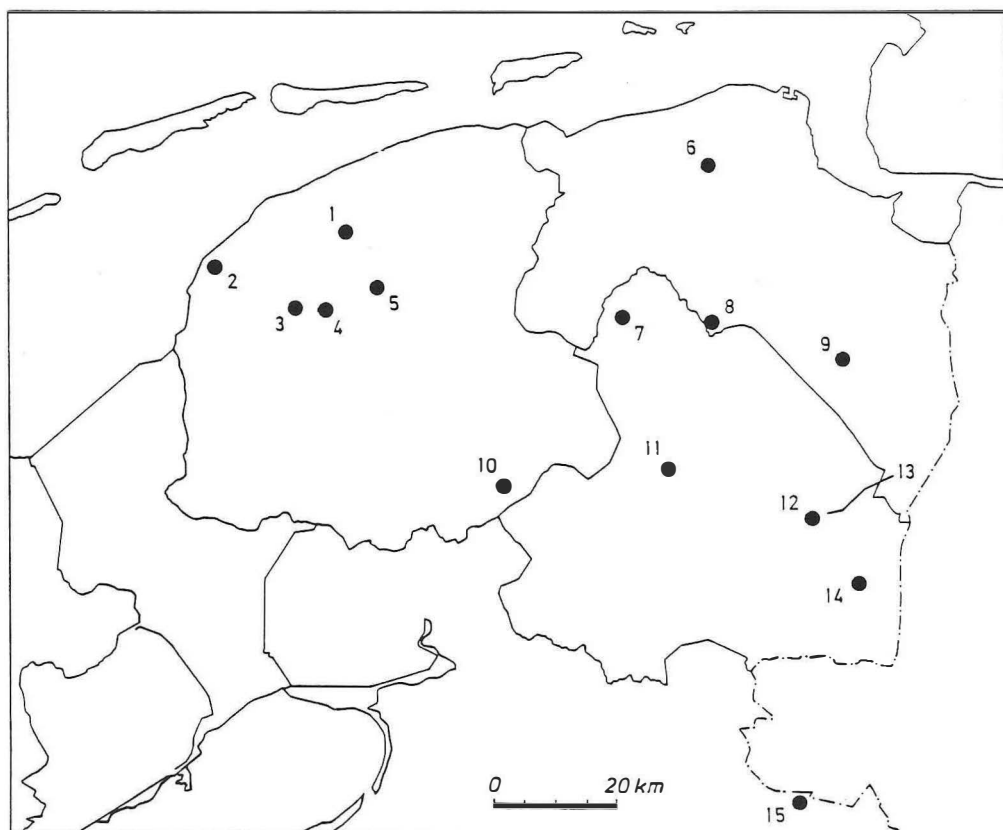
Groningen, 1993

In deze aflevering: België, Griekenland, Indonesië, Israël, Italië, Nederland en Turkije.

In deze aflevering uit Noord-Nederland:

1. Britsum; 2. Wijnaldum; 3. Meamert; 4. Weidum; 5. Hempens; 6. Middelstum; 7. Roden; 8. Weerdenbras; 9. Nieuwe Pekela; 10. Noordwolde; 11. Hooghalen; 12. Driest; 13. Valtherbrug; 14. Nieuw-Dordrecht; 15. Mander.

INHOUD

Voorwoord

G.-J. BARTSTRA	
Terugkeer naar Sulawesi	11
D. STAPERT, E. DRENTH & J. HULST	
Een bladspits van de Leusderheide (provincie Utrecht)	15
O.H. HARSEMA	
Mag het ook het broodje vis zijn?	20
R.P. EXALTUS, H.A. GROENENDIJK & J.L. SMIT	
Voortgezet onderzoek op de mesolithische vindplaats NP-3 (Groninger Veenkoloniën)	22
A.T. CLASON	
Een taxidermist in Bergschenhoek (Z.-H.)?	26
A. UFKES	
Vroeg-neolithische votiefgaven? Edelhertgeweien uit Drenthe en Groningen	28
A. UFKES	
Het hunebed O2 bij Mander (Ov.)	31
E. JANSMA & W.A. CASPARIE	
Een neolithische <i>landnam</i> ontrafeld door dendrochronologisch onderzoek van de veenweg van Nieuw-Dordrecht (Dr.)	33
J.J. HEKMAN	
Een topografische survey van het grafveld Chalandriani op Syros (Griekenland)	37
S. BOTTEMA, H.R. REINDERS & H. WOLDRING	
Laat-quartaire vegetatiegeschiedenis van het Oostmediterrane gebied: veldwerk in 1992	41
O.H. HARSEMA	
Een prijswinnend lot in de 'Vijfde Verloting'; een bronstijderf ontdekt in Roden (Dr.)	44
A.G.F.M. CUIJPERS	
Fysisch-antropologisch onderzoek van de crematieresten uit het urnenveld van Driest (Dr.)	49

E. TAAYKE	
Een kuil uit de vroege ijzertijd, gevonden in Roden (Dr.)	52
J. SCHEFFER	
Bewoningssporen uit de midden-ijzertijd te Meamert, een terp bij Winsum (Fr.)	57
B.-J. HAAGSMA, Z. MALAKASIÓTI, H.R. REINDERS & V. RONDÍRI	
Een survey tussen Baklali en Karatsadagli (Thessalië, Griekenland)	60
P. ATTEMA	
<i>On-site & off-site</i> , surveymethoden in Midden-Italië	65
M. MAASKANT-KLEIBRINK	
Mythologie en prehistorie I: de naakte man met de knuppel, een held uit de prehistorie?	70
R.H.P. LUTGERINK	
Numerieke analyse van Oostmediterrane pollendata; methode en eerste resultaten	75
G.J. DE LANGEN, H. HOMMES, T. PERGER & M. WISPELWEY	
Het project bodembeschermingsgebieden Friesland	80
H. WOLDRING	
Over tussenvormen van sleedoorn en kriekpruim	85
C. DYER & M. HAAGSMA	
Een geometrisch vondstcomplex in Nieuw Halos. De Halos-materiaalcampagne 1992 (Griekenland)	90
W.A. CASPARIE	
De Valtherbrug (Dr. en Gr.); meer dan één weg?	95
J. FEIJE	
Een stadje in Arkadië	100
J. SCHELVIS & A. ERVYNCK	
Mijten (Acari) uit Romeins Oudenburg in Vlaanderen	105
A.T. CLASON & L. VAN ES	
De oeros - <i>Bos primigenius</i> - van Britsum (Fr.) gedateerd	110
G.J. DE LANGEN, H. HOMMES, E. TAAYKE & M. WISPELWEY	
Een korte verkenning te Hempens-Zuiderburen (Fr.)	111

J.C. BESTEMAN, J.M. BOS & H.A. HEIDINGA	
De realisatie van het onderzoek bij Wijnaldum (Fr.)	116
J.C. BESTEMAN, J.M. BOS & H.A. HEIDINGA	
Het onderzoek bij Wijnaldum (Fr.): opgravingscampagne 1992	119
C.M. HAVERKORT, M. HOPMAN, J.M. PASVEER & W. PRUMMEL	
De jongste bewoners van Wijnaldum (Fr.)	123
T. LOOIJENGA	
Corpus 'Friese' runeninscripties	127
Y. DIJKSTRA	
Middeleeuwse bewoningssporen bij Hooghalen (Dr.)	132
W.P.M. MULDER & J. MOLEMA	
Het oude kerkhof van Noordwolde (Fr.)	137
J. MOLEMA	
Een verkennende opgraving van een verhoogde woonplaats in de gemeente Middelstum (Gr.)	140
J. SCHEFFER	
De stinspoort van Papinga-state te Weidum (Fr.)	145
P.B. KOOI	
De ontwikkeling van de borg Ewsum bij Middelstum (Gr.)	149
P. BAKS	
'Een grensgeval': archeologisch onderzoek naar het blokhuis Weerdenbras (Gr.) (1505-1516)	154
A.F.L. VAN HOLK	
Incidentele passagiers aan boord van een binnenschip	159

VOORWOORD

Op grote schaal vindt aantasting plaats van stad en land in het kader van herinrichting en nieuwbouw. Dit is niet alleen in Nederland het geval, maar in alle landen waar archeologen van de Rijksuniversiteit Groningen werkzaam zijn. Bundeling van krachten en goede structurele voorzieningen zijn een strikte vereiste om de ontwikkelingen voor te zijn.

Onderzoek en onderwijs zijn de kerntaken van de archeologie bij de RUG. Een deel van de onderzoekscapaciteit is gericht op veldwerk: surveys, boorcampagnes en (nood)-opgravingen. De basis voor dit veldwerk wordt gelegd door een goede infrastructuur van de archeologie bij de RUG, maar zonder financiële, materiële en personele steun van velen is archeologisch onderzoek in deze tijd ondenkbaar. Landeigenaren, gemeentebesturen, bouwbedrijven, amateurarcheologen en sponsors leveren allen op geheel eigen wijze een bijdrage in de vorm van medewerking, advies, mankracht, machines en geld. Een blik op de lijst van lezingen, excursies, tentoonstellingen en publikaties leert dat archeologie maatschappelijk stevig verankerd is.

'Wijnaldum', met meer dan duizend vermeldingen in de media, meer dan 10.000 bezoekers aan de opgraving, vele tientallen lezingen en excursies en een lange lijst van sponsors is daarvan een duidelijk voorbeeld. Zonder de samenwerking met amateurs en vrijwilligers is 'Wijnaldum' niet te realiseren. Een goede uitvoering van de kerntaken is evenmin mogelijk zonder deze brede inzet.

In het verleden lieten de eindresultaten van archeologisch onderzoek vaak lang op zich wachten. Uitwerking en analyse van opgravingsgegevens vergen nu eenmaal veel tijd. Voor een goed contact met allen die bij de archeologische activiteiten van de RUG betrokken zijn is spoedige publicatie van de voorlopige resultaten van lopend onderzoek echter onontbeerlijk. Daarom is vier jaar geleden gestart met de uitgave van *Paleo-aktueel*. *Paleo-aktueel* is door de bijdragen van vele collega's uit de beroeps- en amateurwereld die actief participeren in het Groninger archeologisch onderzoek, een nuttige spiegel van het eerder geschetste beeld. Honderd verschillende auteurs werkten mee aan de 130 artikelen in de eerste vier afleveringen. Archeologie leeft in Groningen!

Tot nu toe was *Paleo-aktueel* een uitgave van de vakgroep 'Het Biologisch-Archeologisch Instituut'. Met ingang van 1 januari 1993 zijn de archeologie-sectoren bij de RUG samengegaan in een nieuwe vakgroep Archeologie en een Archeologisch Centrum Groningen. De samenwerking komt in deze uitgave al in beeld.

Dank zij de medewerking van de auteurs en het strakke regime van de redacteurs Mette Bierma en Jurjen Bos is het ook de vierde keer gelukt de artikelen kort te houden en de uitgave op tijd uit te brengen. Evenals voorgaande jaren verzorgde Xandra Bardet de correcties van de samenvattingen. De vele enthousiaste reacties van instellingen en personen die betrokken zijn bij het archeologisch onderzoek van de RUG staan borg voor voortzetting van *Paleo-aktueel*.

DE VALTHERBRUG (DR. EN GR.); MEER DAN ÉÉN WEG?

W.A. Casparie

De Valtherbrug heeft zijn glanstijd als Nederlands bekendste houten veenweg al enkele decennia achter de rug. De landmeter J.W. Karsten groef in 1818 een twintigtal putten dwars door het Bourtangerveen om het verloop en de bouwwijze te bepalen (Karsten, 1819). Hij leidde hieruit het bestaan af van een bijna 12 km lange weg tussen Valthe en Ter Apel, die tussen 508 en 198 v.Chr. gedateerd kan worden (gecalibreerde ^{14}C -datering: GrN-1085, 2295- ± 50 BP). De weg was, met zijn breedte van ongeveer 3 m, geschikt voor wagens.

Oostelijke en westelijke helft

De oostelijke helft van de weg kon Karsten duidelijk vaststellen, 17 putten van 3x3 m over ruim 5 km weglengte, met veel tussengelegen sonderingen. De westelijke 6,5 km ontdekte hij met veel moeite in slechts 3 putten. Bovendien was de weg hier zeer slecht bewaard gebleven. Wij zijn er nu zeker van dat hij daar niet de weg heeft getroffen, maar natuurlijke houtresten. Uitgebreide nasporingen in de loop van de 19e eeuw leverden nimmer een overtuigend beeld van het westelijke verloop.

De oostelijke helft is in de vorige eeuw goed vastgesteld, o.a. door G.J. Landweer Jz. in 1892, die er een aantal foto's van maakte. Het wegdek bestond uit brede planken, vastgezet met pennen en liggend op in de lengte gelegde onderbouwpalen. De maten van deze planken weken nogal af van wat Karsten had afgebeeld.

Noordelijke en zuidelijke tak

In 1936 groef A.E. van Giffen nabij Valthe een brede houten weg op (fig. 1), ongeveer 2 km ten noorden van Karstens meest wes-

telijke (veronderstelde) verloop. Zonder dat dit in het veld was aangetoond, werd dit weggedeelte ook als een stuk van Karstens Valtherbrug opgevat, die daarmee aan de Drentse kant nu een noordelijke en een zuidelijke tak had. W. van Zeist heeft in 1955-'57 op basis van zorgvuldige bestudering van alle toen bekende gegevens en aan de hand van een groot aantal veldwaarnemingen, meldingen en interviews het verloop van de Valtherbrug gereconstrueerd (Van Zeist, 1958). Sinds zijn publikatie van 1958 is onze kennis van houten veenwegen echter aanzienlijk toegenomen. Uit Duitsland zijn ruim 250 veenwegen bekend, de Somerset Levels in Zuidwest-Engeland hebben tientallen veenwegen opgeleverd en in Ierland zijn in de venen reeds ruim 1000 houten wegen en paden aangetroffen. In Nederland zijn tien houten veenwegen opgegraven; er zijn er vermoedelijk ongeveer 20 geweest.

Vragen over het tracé

Bij de diverse reconstructies van het verloop van de Valtherbrug is het middengedeelte, het 2 à 3 km lange stuk vlak langs het Valtherdiep, altijd wat onduidelijk gebleven. De weg is er nooit echt aangetroffen, en het is voor een houten weg ook geen voor de hand liggende situering. Daarnaast zijn er vraagtekens te zetten bij het nogal bochtige verloop, de bouwwijze van het westelijke gedeelte en Karstens informatie over met name de maatvoering van de bouwelementen. Dit alles is voldoende reden om de beschikbare gegevens eens te toetsen aan de huidige veenarcheologische kennis. Hoe waarschijnlijk zijn de reconstructies van het tracé? In fig. 2 is het verloop van de weg met de benamingen gegeven.

Het oostelijke weggedeelte

De bouwwijze, een wegdek van dwarsgelegde vlakke planken op een onderbouw van lengteliggers, is normaal te noemen voor ijzertijd-veenwegen waarop door wagens met spaakwielen gereden kon worden. De gemiddelde plankbreedte van 23,4 cm (fig. 3), zoals die uit de tekeningen te voorschijn komt, is wat gering, maar niet onmogelijk. Landweers foto's wekken de indruk van aanzienlijk bredere planken, mogelijk ruim 30 cm. Waar Karsten een wegdek toont van rondhout, klopt de maatvoering zeker niet. Al zijn rondhout is 8-10 cm in doorsnede. Enerzijds is het gebruik

van zulke dunne stammetjes om juist een grote weglengte te realiseren niet efficiënt; anderzijds vertonen andere veenwegen met rondhout altijd een veel grotere spreiding in diameters en hebben ze meestal dikkere palen. Karsten spreekt van dennehout; ook dit is niet juist.

Het tracé van de putten 1-14 is wel zeker te noemen. De knik in de weg bij put 14 naar put 15 is toch wel opmerkelijk. Hoewel veenwegen lang niet altijd precies recht zijn, komen zulke bochten zelden voor. Opmerkelijk is verder, dat de planken van zijn putten 15 en 17 nogal wat smaller zijn dan die van 1-14, alsof ze uit een andere houtvoorraad afkomstig zijn.

Fig. 1. De noordelijke tak van de Valtherbrug tijdens de opgraving door A.E. van Giffen in 1936; op de achtergrond de Hondsrug (foto BAI).

De zuidelijke tak

Het is niet verantwoord om drie waarnemingspunten (putten 18, 19 en 20) over een afstand van ongeveer 6 km met elkaar te verbinden tot het tracé van één weg. De tekeningen van Karsten geven niet de werkelijke situatie weer. Zo vermeldt zijn rapport dat voor put 19 ongeveer 40 m is blootgelegd, maar hij schetst een put van 3 m, en bovendien is het gevonden resultaat op zijn best uitermate mager te noemen. Gezien het houtrijke (moeras)veen ter plaatse zijn hier natuurlijke houtconcentraties afgebeeld. Een weg voor wagens met spaakwielen moet bovendien zwaarder uitgevoerd worden. Dit geldt ook voor de putten 18 (zie onder) en 20. De 'zuidelijke tak' is geen weg.

Het westelijke weggedeelte

Een ijzertijd-veenweg voor rijverkeer met een wegdek dat vooral uit (gekloofd) rondhout bestaat, zoals Van Giffen aantrof (fig. 1), is erg ongewoon. Hierover kan niet goed met wagens met spaakwielen gereden worden. De bouwwijze wijkt ook behoorlijk af van Karstens oostelijke weggedeelte. Van Giffens rondhout varieerde vooral van 8-20 cm (fig. 3); de gemiddelde diameter is 14,9 cm. Dat is een reële maat. Opmerkelijk in het door hem opgegraven stuk, met een lengte van 175 m, is het op veel plaatsen ontbreken van een onderbouw en het slechts zelden voorkomen van pennen.

Van Giffen trof slechts 15 planken aan, die op één plank na in breedte variëren van 29 tot meer dan 50 cm; de gemiddelde breedte is 40 cm (fig. 3). Dit is aanzienlijk meer dan Karstens planken en ook meer dan bij veel ijzertijd-veenwegen elders. Een deel van de planken ligt niet goed gerangschikt. Dit deel was beslist geen 'plancken weg'.

Wil zo'n weg van boomstammen voor wagens bruikbaar zijn, dan moet het wegdek met veel materiaal geëffend worden. Daarvan is door Van Giffen niets aange-

troffen. Eigenlijk is dit stuk weg niet goed te begrijpen.

De noordelijke tak

Een aanzienlijk deel hiervan zou, naar Van Zeist meedeelde, alleen maar uit stammen hebben bestaan, maar er zijn twee andere waarnemingen van een wegdek van planken.¹ De aanname dat dit toch één en dezelfde weg zou betreffen, is aan twijfel onderhevig, juist omdat de gebruiksmogelijkheden van deze typen weg belangrijk verschillen. Het weggedeelte van stammen zou kunnen aansluiten op Van Giffens weg, hoewel hiermee de merkwaardige bocht in de weg niet verklaard is. Het planken weggedeelte zou een andere weg kunnen zijn geweest.

Het middengedeelte

Dit loopt volgens de reconstructie van Van Zeist bijna 2 km pal naast of zelfs in de bedding van het veenriviertje het Valtherdiep, alsof men het water wilde bereiken. Zo'n weg zou in verband met de sterke eroderende invloed van het veenriviertje zwaar moeten zijn geconstrueerd, compleet met beschoeiing of kade. Het is opmerkelijk dat er van dit weggedeelte zo weinig meldingen van hout zijn. Daarnaast is de plaats niet voor de hand liggend. Veenwegen mijden in het algemeen beekbeddingen, als lastigste deel van het veenoppervlak. Put 18, cruciaal in de vroegere reconstructie van het verloop, kan niet juist zijn. De aangegeven situering is precies op de plek waar een zijbeekje in het Valtherdiep uitmondt, vanuit een zogenaamde contactzone. Vergelijking met enkele doorsteken van veenbeekbeddingen bij andere veenwegen geeft aan, dat voor deze plek een zware houten constructie zou moeten zijn gemaakt, die in Karstens tijd onmogelijk verdwenen kon zijn. In feite is put 18 de enige put van het middengedeelte. Twijfel aan het bestaan van het middengedeelte, zoals gereconstrueerd, is daarom op zijn plaats.

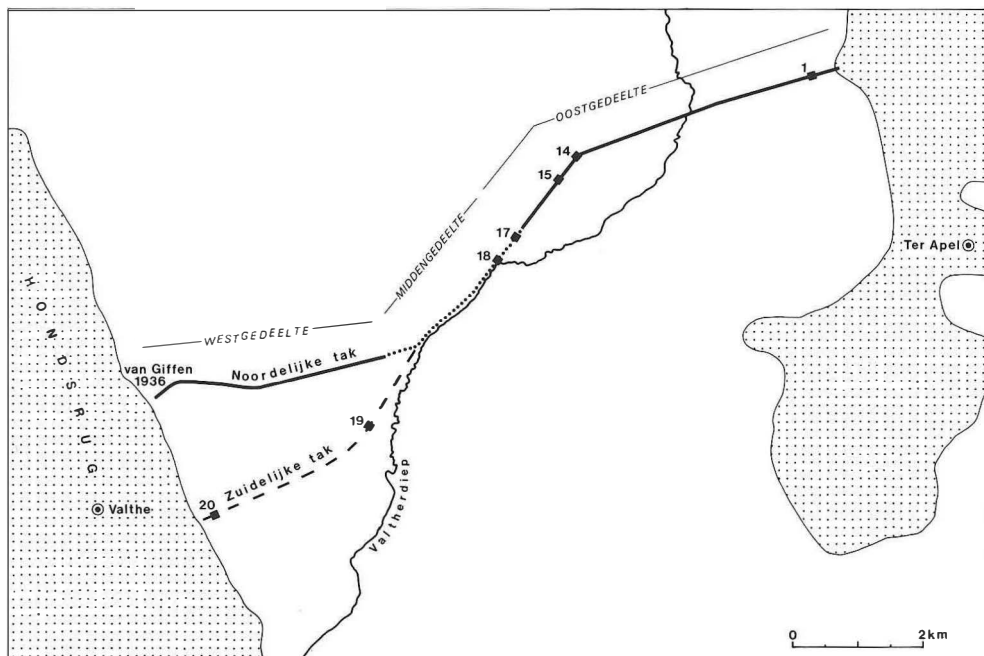

Fig. 2. Het mogelijke, maar deels onjuiste verloop van de Valtherbrug. De gegevens aangeduid worden in de tekst besproken. Van Karstens putten zij alleen de nummers gegeven die in de tekst gebruikt zijn. Getrokken lijn: verloop zeker of zeer waarschijnlijk; streepjeslijn: onjuist tracé; stippellijn: vermoedelijk onjuist tracé (tek. G. Delger, BAI).

Het werkelijke verloop

Waar in de midden-ijzertijd de verbinding lag van de Drentse hogere gronden met Westerwolde, kan niet meer met zekerheid vastgesteld worden. Er kunnen kritische kanttekeningen gezet worden bij het tot nu toe gegeven tracé. In de eerste plaats zijn daar de voor een houten veenweg opmerkelijke knikken in het verloop, die vooral in het westelijke deel eigenlijk niet verklaarbaar zijn. Het niet-vinden van hout op plekken waar constructief juist veel hout gebruikt moet zijn, is ook een indicatie voor een ander tracé dan tot nu toe is aangenomen. Het gebruik van rondhout als wegdek over een behoorlijke lengte van het westelijke weggedeelte is ongewoon. Het lijkt erop dat het Valtherdiep bereikt moest worden, maar positieve aanwijzingen in de vorm van veel houtresten zijn er

niet. Om welke reden dat midden in het veen zou moeten zijn, is volstrekt onduidelijk, temeer omdat het oostelijke weggedeelte het Valtherdiep al op een andere plek kruiste, die net zo goed of zelfs beter bereikbaar kan zijn geweest.

Gezien de verschillen in bouwwijze tussen het westelijke en het oostelijke weggedeelte is het tamelijk zeker, dat er verschillende bouwplegen aan het werk zijn geweest, die met hout van verschillende herkomst werkten. Het is daarom waarschijnlijk dat we hier met meer dan één weg te maken hebben.

Het is wat onbevredigend om, op basis van de huidige veenarcheologische kennis, geen antwoorden, laat staan bevredigende antwoorden, te kunnen geven op enkele voor de hand liggende vragen over het precieze tracé van de weg en te moeten volstaan met kritische kanttekeningen.

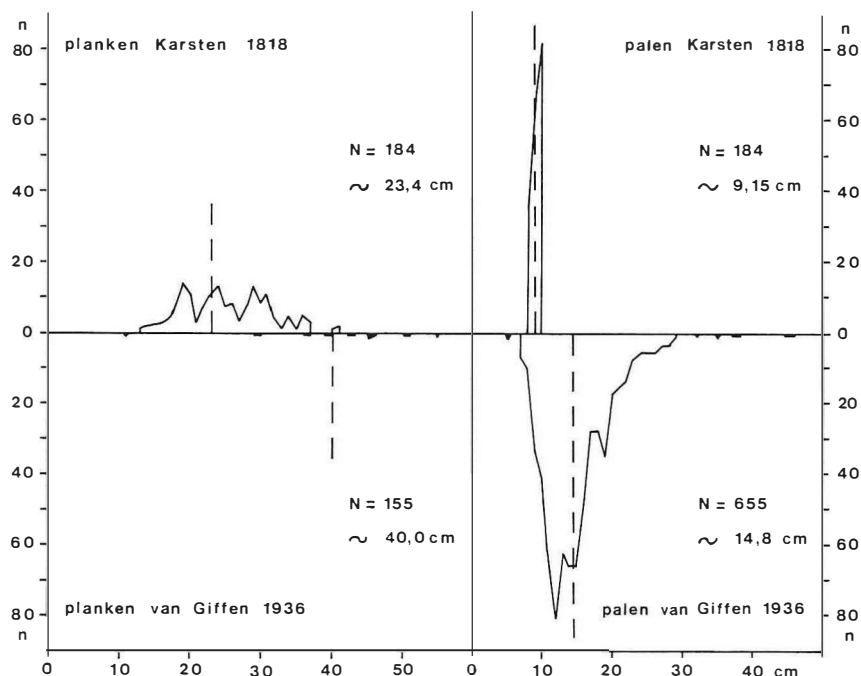

Fig. 3. Valtherbrug, plankbreedtes en paaldiameters. Vertikale assen: aantallen; horizontale assen: breedtes en diktes. Om de maten en gemiddelden (streepjeslijnen) goed met elkaar te kunnen vergelijken zijn de gegevens van Van Giffens opgraving onder de horizontale assen geplaatst (tek. G. Delger, BAI).

Summary

The 'Valtherbrug', ^{14}C -dated to 508-198 cal. BC, very probably did not exist as a single wooden trackway crossing the entire Bourtanger Moor. In view of various data and considerations it is clear that the assumed course of the trackway must be corrected.

Noot

1. Van Zeist, 1958, p. 43. Gesproken wordt van een beschrijving van een door D.H. van der Scheer opgegraven deel dat uit planken zou hebben bestaan; zijn zoon P.S. van der Scheer trof in het westelijke gedeelte alleen stammen en geen planken aan.

Literatuur

- Karsten, J.W., 1819. Verslag wegens het oude planken voetpad tusschen Ter-Apel en Valthe. *Algemeene Kunst- en Letter-Bode voor 1819*, pp. 136-142, 150-160.
- Zeist, W. van, 1958. De Valtherbrug. *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 76, pp. 21-49.